

Археологічні дослідження на Росі і Россаві

Однією з найдавніших слов'янських територій є Поросся. На основі аналізу писемних джерел Б. О. Рибаків вважає, що в середині I тис. н. е. там проживало слов'янське плем'я «рос», від якого пішла назва Київської Русі¹. Тому не дивно, що поріччя Росі, Россави та їх приток, які насичені чисельними пам'ятками, привертали і привертають увагу археологів. В басейнах цих річок розвідки та розкопки проводили Т. С. Пасек, П. М. Третьяков, В. Й. Довженок, М. Ю. Брайчевський, Д. Т. Березовець та багато інших дослідників². З початку 70-х років значну увагу дослідженню слов'янських старожитностей Росі і Россави приділив автор. Результати цих робіт знайшли часткове відображення в науковій літературі³. Однак деякі матеріали ще не введені в науковий обіг. Зокрема, не повністю опубліковані результати розкопок поблизу с. Сахнівка на р. Рось та розвідок по р. Россаві (рис. 1).

Поселення поблизу с. Сахнівка

1* Багатошарове поселення біля с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області знаходиться на північно-західній околиці села, на лівому березі р. Рось, на висоті 30—40 м в улоговині між горами Дівцею і Дегтярною. Його відкрили у 1944 р. Т. С. Пасек, а в 1949 р. розкопки там проводили В. Й. Довженок та Н. В. Лінка⁴. В 1972—1973 рр. Сахнівський загін Середньодніпровської слов'яно-руської експедиції Інституту археології АН УРСР продовжив розкопки в сідловині між горами Дівцею і Дегтярною, де дослідив площу близько 1600 м². Крім уже опублікованих ранньосередньовічних споруд⁵ там було виявлено об'єкти зарубинецької культури та давньоруського часу.

До зарубинецької культури належать наземне та заглиблене житла, шість круглих та овальних господарчих ям, вогнище і глеєва вимостка. Житло № 11** простежено на глибині 0,3 м від сучасної поверхні у вигляді підпрямокутного розвалу глиняної обмазки площею 6,7×4 м. Місцями обмазка лежала суцільним шаром. У центрі споруди розчищено кругле в плані глиняне вогнище діаметром 0,7 м. Північну і південну сторони розвалу перерізали ями давньоруського часу.

Серед розвалу глиняної обмазки знайдено зарубинецьку кераміку, залізний ніж та дзеркало із білого сплаву (рис. 2, 1—3, 7, 10, 11, 13, рис. 3, 1, 2).

Житло № 12 являло собою квадратну напівземлянку розмірами 3,2×3 м і глибиною 0,7 м від сучасної поверхні. Долівка її знівельована і підмащена шаром глини. В центрі приміщення на земляній підсипці висотою 0,3 м знаходилося глинобитне вогнище прямокутної форми розмірами 1×0,8 м. Його черинь зберігся лише місцями. Напівземлянка орієнтована стінами за сторонами світу (рис. 4, 1). В її заповненні трапився зарубинецький посуд (рис. 4, 2—8).

Яма № 9 знаходилася в 14 м на північний схід від житла № 11. Вона округла в плані діаметром 1 м і глибиною 0,5 м від сучасної поверхні, з стінами, звуженими до плоского дна. В заповненні ями знайдена зарубинецька кераміка.

Яма № 11 простежена в 18 м на північний схід від житла № 12. Заглиблення овальне, діаметром 0,4 м і глибиною 0,7 м від сучасної

* Номери пунктів відповідають номерам, позначеним на карті.

** Відсутні в описі об'єкти відносяться до уже опублікованих.

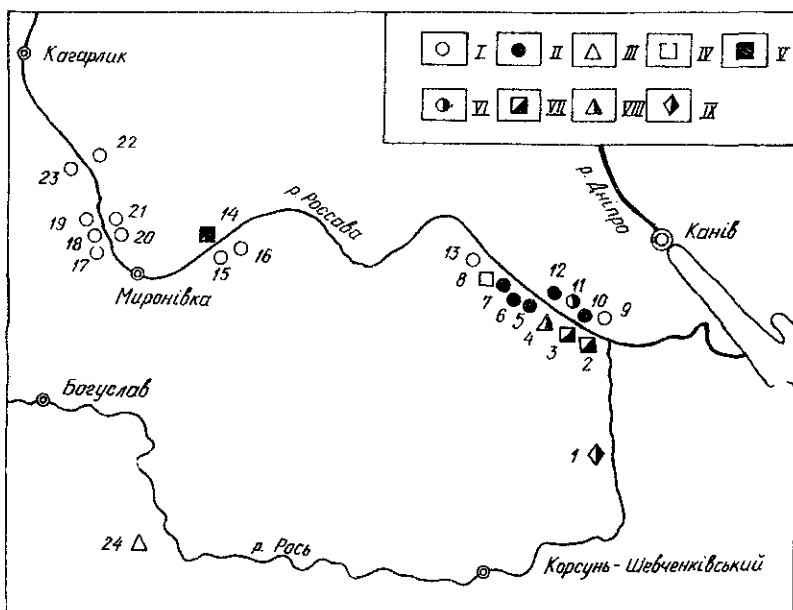

Рис. 1. Схема поширення слов'янських пам'яток на Русі і Россаві:

I — черняхівські поселення; II — пенківські поселення; III — поселення Луки Райковецької; IV — давньоруські поселення; V — пізньосередньовічні поселення; VI — поселення з черняхівським і скіфським шарами; VII — поселення з пенківським і скіфським шарами; VIII — поселення з черняхівським і пенківським шарами; IX — поселення з зарубинецьким, ранньосередньовічним і давньоруським шарами.
 1 — с. Сахнівка; 2, 3 — с. Бабичі; 4–6 — с. Полствин; 7, 8 — с. Пилява; 9–11 — с. Гамарня; 12 — с. Малий Ржавець; 13 — с. Степанці; 14, 15 — с. Козин; 16 — хут. Салів; 17–21 — с. Росава; 22, 23 — с. Зеленьки; 24 — с. Комарівка.

поверхні. Стінки її майже вертикальні, дно лінзовидне. В заповненні цієї ями була зарубинецька кераміка.

Яма № 21 розташована в 4 м на південний схід від житла № 12. Вона витягнутих пропорцій, розмірами 1,8×0,8 м, глибиною 0,7 м від сучасної поверхні. В заповненні знаходилася зарубинецька кераміка.

Яма № 22 розміщена на відстані 1 м від ями № 21. Заглиблення витягнутої форми розмірами 2×0,9 м і глибиною 0,7 м від сучасної поверхні. Дно її плоске, стінки звужені донизу. Серед темного заповнення знайдена зарубинецька кераміка.

Яма № 24 розчищена в 3 м від південно-західного кута житла № 12. Вона підпрямокутна, розмірами 1,1×1 м і глибиною 0,7 м від сучасного рівня. Стінки її вертикальні, дно плоске. В заповненні були зарубинецькі черепки.

Яма № 25 була в 2,5 м на захід від житла № 12. Вона овальна в плані, розмірами 0,75×0,6 м і глибиною 0,6 м від сучасної поверхні. Її стінки звужувалися до лінзовидного дна. Заповнення складалося з темного ґрунту, серед якого знайдено зарубинецьку кераміку і кістки тварин.

Вогнище № 3 простежено на відстані 4 м на південний захід від житла № 12, на глибині 0,35 м від сучасної поверхні. Воно глинобитне, овальної форми, діаметром 0,6 м. На черені було кілька зарубинецьких черепків.

Необпалена глеєва вимостка знаходилася на відстані 24 м на південний схід від житла № 11. Її перерізало ранньосередньовічне житло № 10. Збереглася лише частина споруди прямокутної форми розмірами 1×0,6 м, на поверхні якої знайдено кілька зарубинецьких черепків.

При розчистці зарубинецьких об'єктів знайдено кістки домашніх тварин — великої та дрібної рогатої худоби, коня (табл. 1).

Найбільш часто при розкопках траплялася ліпна шерехата і лощена кераміка. Перша представлена кухонними горщиками, а друга — мисками, кухликami, вазами. Горщики були стрункими, зі звуженою до плоского дна нижньою частиною і плічками, розташованими вище середини висоти тулуба. Вінця у них злегка відігнуті назовні, іноді з пальцевими зачіпами (рис. 2, 1; 4, 4, 5). Траплялися також вироби біконічної форми з округлим ребром, розташованим дещо вище середини тулуба. Високі вінця у них відігнуті назовні (рис. 2, 2).

Серед мисок побутували вироби напівсферичної форми з кінчиною придонною частиною і загнутими до середини вінцями (рис. 4, 2). Однак найчисленнішими є добре лощені миски з прямими, відігнутими назовні вінцями і округлим високим плечем. Нижня частина у них звужена до дна. У більшості таких виробів плече і вінця відділені перехватом. З середини вінця інколи мають кілька граней. Дно у них плоске або має кільцевий піддон (рис. 2, 3—12).

На поселенні траплялися фрагменти ваз на високому порожнистому піддоні (рис. 2, 13—15).

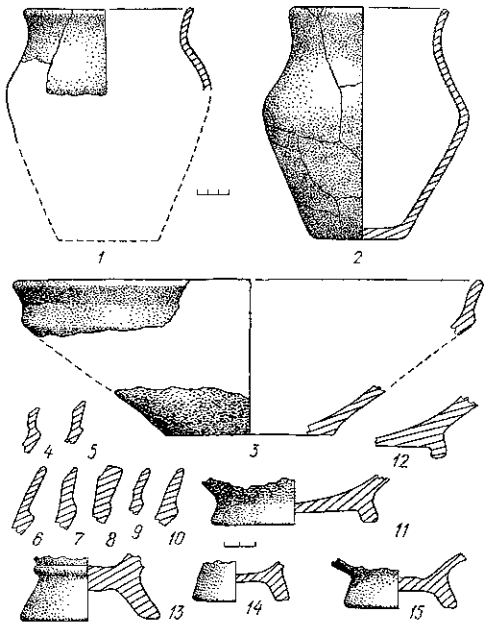

Рис. 2. Зарубинецька кераміка з поселення поблизу с. Сахнівка:

1—3, 7, 10, 11, 13 — з житла № 11; 4—6, 8, 9, 12, 14, 15 — з культурного шару.

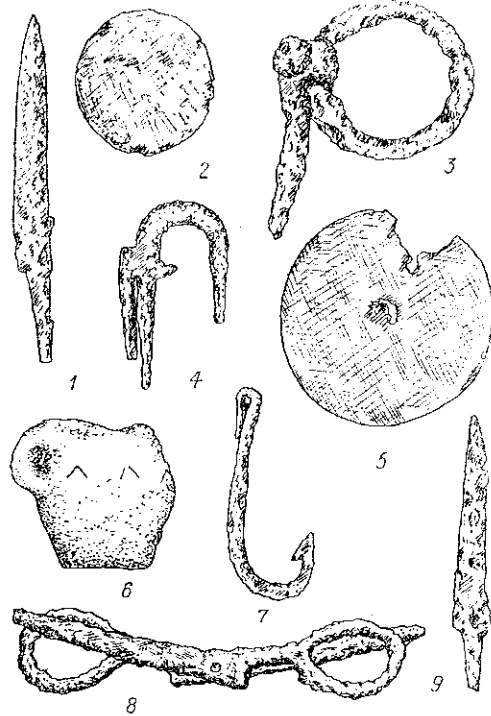

Рис. 3. Поселення біля с. Сахнівки:

закідки зарубинецької культури (1, 2) та давньоруського часу (3—9).

Кухлі представлені поодинокими лощеними екземплярами. Їх відрізняють невеликі розміри, округлий тулуб та відігнуті назовні короткі вінця, під якими є невелике вушко (рис. 4, 3).

Усі форми зарубинецької кераміки, виявленої на поселенні поблизу с. Сахнівка, типові для етапу розквіту культури території Середнього Подніпров'я⁶.

Серед розвалу глиняної обмазки наземного житла № 11 знайдено ніж з горбатою спинкою та плоским черешком. Ніж довжиною 12 см мав на лезі поздовжній жолобок (рис. 3, 1). Виготовлено ніж шляхом поєднання залізної і сталевий смуг (табл. 2).

В цьому житлі знайдено кругле дзеркало з білого склаву діаметром 5 см. Його лицева сторона ретельно відполірована, протилежна — оброблена менш ретельно. На зовнішньому овалі дзеркало мало невеличку лункоподібну виїмку для кріплення

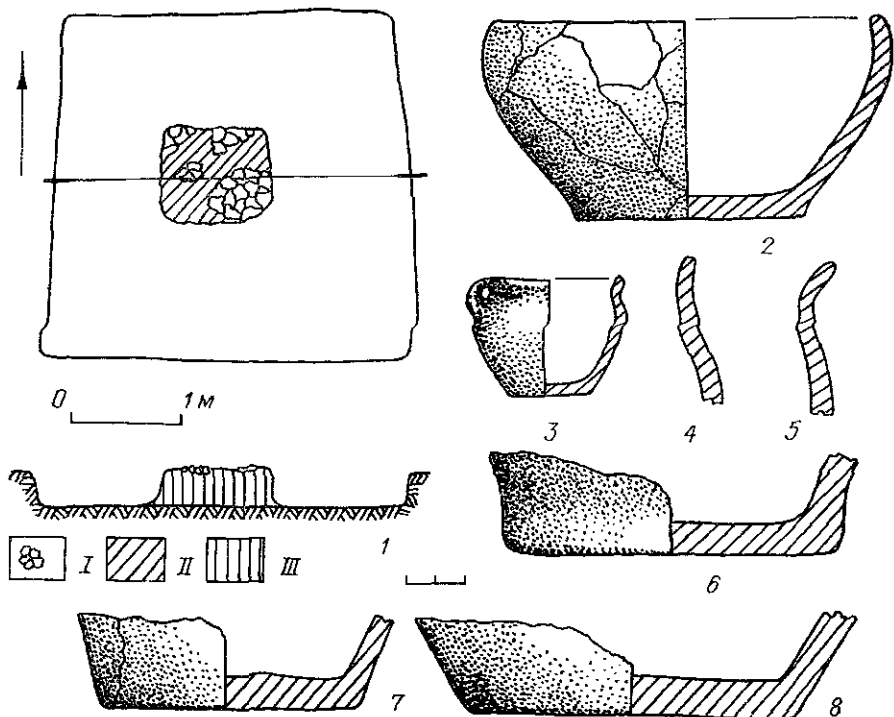

Рис. 4. Зарубинецька напівземлянка № 12 із с. Сахнівка та кераміка, знайдена в її заповненні (1—8).

Умовні позначення: I — чернінь; II — вогнище; III — підсінка під вогнищем.

з дерев'яною ручкою (рис. 3, 2). Такі дзеркала датуються від II ст. до н. е. до рубежан. е.⁷

Давньоруські об'єкти на поселенні в сідловині між горами Дівцею і Дегтярною представлені напівземлянковим житлом, трьома господарчими ямами та вогнищем.

Напівземлянка № 7 була прямокутною в плані розмірами 4×3 м і глибиною 1,2 м від сучасної поверхні (рис. 5). Вона орієнтована стінами майже за сторонами світу з незначним відхиленням на захід. Кругла в плані глинобитна піч діаметром 1,1 м стояла в північно-західному куті. Від неї збереглися стінки та частина купола. Чернінь, в який вмуrowано фрагменти давньоруських амфор, було споруджено на глиняному підвищенні висотою 0,2 м. Біля північно-західної сторони печі розчищено майже квадратне заглиблення розмірами 0,9×

Таблиця 1. Результати визначення остеологічного матеріалу із поселення поблизу с. Сахнівка (за Н. Г. Білан)

Вид тварин	Зарубинецькі						Давньоруські					
	Домашні			Дикі	Домашні			Дикі				
	Кількість кісток	Кількість особин	%		Кількість кісток	Кількість особин	%	Кількість кісток	Кількість особин	%		
1. Бик	4	1	33,33	—	46	4	33,3	—	—	—		
2. Вівця і коза	1	1	33,34	—	6	3	25	—	—	—		
3. Свиня	—	—	—	—	6	3	25	4	2	33,3		
4. Кінь	1	1	33,33	—	21	2	16,7	—	—	—		
5. Лось	—	—	—	—	—	—	—	2	2	33,3		
6. Олень благородний	—	—	—	—	—	—	—	3	1	16,7		
7. Заць русак	—	—	—	—	—	—	—	1	1	16,7		
Всього:	6	3	100	—	79	12	100	10	6	100		

Таблиця 2. Результати металографічного вивчення ковальських виробів з поселення поблизу с. Сахнівка (за В. Д. Гопаком)

Культурна належність виробів	Назва виробів	Характер структури	Мікротвердість кг/мм ²	Технологічна характеристика
зарубинецькі	ніж	дрібнозерниста ферито-перлитна з незначним вмістом вуглецю	100—135	зварений із залізної і сталльної смуг без термообробки. Лезо місцями з слідами цементації
давньоруські	підкова	феритна з включеннями шлаків	100—128	виготовлена з грубого кричного заліза
	рибний гачок	феритна з включеннями шлаків	100—170	виготовлений з кричного заліза
	стріла	феритна з включеннями шлаків	135	виготовлена з грубого кричного заліза

×0,5 м і глибиною 7—8 см. В 0,7 м на південний схід від печі була еліпсоїдна в плані яма розмірами 0,4×0,3 м і глибиною 0,3 м. Між північно-західним і південно-східним кутами напівземлянки, в підмащеній глиною долівці простежено п'ять стовпових ямок діаметром 7—10 см і глибиною 10—12 см, що знаходилися на відстані 0,4—0,8 м одна від одної. По центру південної стінки котлована викопано трикутний виступ до рівня долівки. Біля зовнішньої вершини трикутника знаходилася яма від стовпа діаметром 0,3 м. На лінії стін, в основі виступу простежено ще дві ямки діаметром 7—10 см. Заповнення напівземлянки складалося з темного ґрунту, в якому знайдено дав-

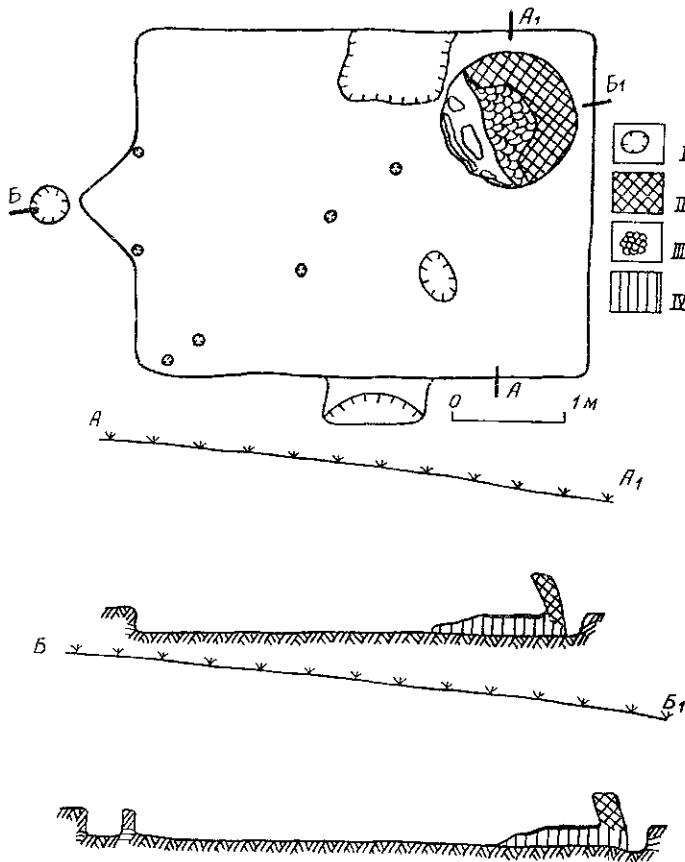

Рис. 5. План та розріз давньоруського житла № 7:

I — ямки; II — стінки печі; III — черинь печі; IV — підсипка під пічкою.

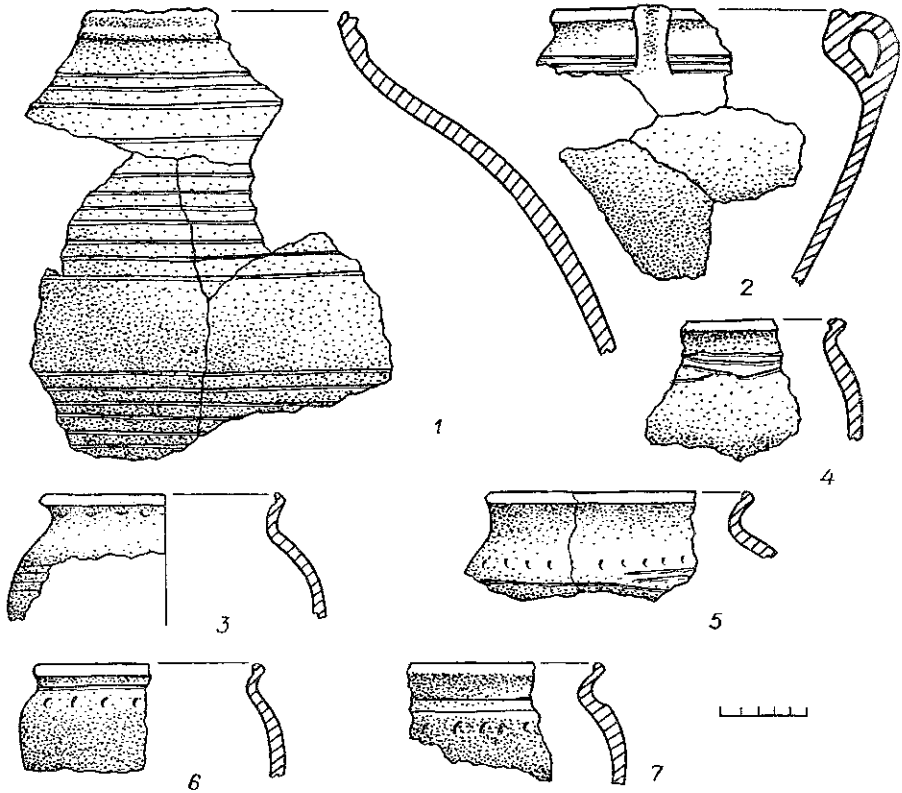

Рис. 6. Давньоруська кераміка з поселення поблизу с. Сахнівка:
1—4 — з ями 10; 5 — з ями № 12; 6, 7 — з ями № 23.

ньоруську гончарну кераміку, кістки тварин, залізну ромбоподібну стрілу, фрагмент ножа і платівку з двома отворами.

Яма № 10 південною стороною перерізала зарубинецьке наземне житло № 11. Вона була витягнутої овальної форми з похилими стінками розмірами $3,4 \times 1,8$ м і глибиною 0,8 м від сучасної поверхні. Її заповнення складалося з чорного гумусованого ґрунту, серед якого знайдено велику кількість гончарної давньоруської кераміки, фрагмент залізного трубчастого замка, залізну скобу та кільце, уламок кам'яного жорнового каменя (рис. 3, 3, 4; рис. 6, 1—4).

Яма № 12 північною стороною перерізала зарубинецьке житло № 11. Заглиблення було витягнутої овальної форми розмірами $2,2 \times 1,3$ м і глибиною 0,8 м від сучасної поверхні. Її заповнення складалося з темного ґрунту, серед якого були кістки тварин, гончарна давньоруська кераміка, залізні ножиці, риболовецький гачок, ніж (рис. 3, 7—9; рис. 6, 5).

Яма № 23 овальна в плані, розмірами $2,4 \times 1,9$ м і глибиною 0,6 м від сучасної поверхні. Її стінки вертикальні, а плоске дно підмащене глиною. Заповнення містило гончарні фрагменти давньоруської кераміки (рис. 6, 6, 7).

Вогнище № 1 знаходилося біля зарубинецького житла № 11 на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. Воно прямокутне в плані, розмірами $0,9 \times 0,8$ м. Підбивкою глиняного череня служили давньоруські черепки*.

* На розкопі розчищено дві траншеї, викопані в давнину майже під прямим кутом одна до одної. Вони губилися в західній стінці розкопу, де, мабуть, перетиналися, а протилежні їх сторони впиралися в північну і південну бровки розкопу. Траншеї шириною 2,8—3,5 м і глибиною 0,9—1 м. Між їх покатыми стінками, за поздовжньою віссю, був залишений материковий останець шириною 0,3—1,8 м і

Заповнення давньоруських об'єктів містили кістки свійських (велика та дрібна рогата худоба, свиня, кінь) і диких (лось, благородний олень, кабан, заєць) тварин (табл. 1).

Серед керамічного матеріалу переважали фрагменти гончарних горщиків з широким тулубом і відігнутими назовні вінцями, по внутрішньому овалу яких зроблено невеликий жолобок. Деякі з них мали ручки. Майже усі горщики на плічках оздоблені горизонтальними лініями та насічками (рис. 6, 2—7). В ямі № 10 знайдено великий фрагмент глиняної корчаги з горизонтальними жолобками по тулубу, а в житлі № 7 — мініатюрну гончарну полив'яну посудинку з ручкою (рис. 3, 6; рис. 6, 1). Такий керамічний набір є типовим для давньоруських пам'яток Середнього Подніпров'я XII—XIII ст.⁸

Із залізних предметів на поселенні поблизу с. Сахнівка до давньоруського часу відносяться чисельні знахідки цвяхів, кільця, скоби, стріла, ножиці, риболовецькі гачки, трубчастий замок і т. д. (рис. 3, 3, 4, 7—9). Деякі залізні вироби, що піддані металографічному аналізу, були невисокої якості. Їх виготовлено із грубого кричного заліза зі слідами цементації (табл. 2).

Цікавою знахідкою є бронзова деталь панікадила (хороса) (рис. 3, 5). Вона могла потрапити на поселення з поряд розташованого на горі Дівиці давньоруського городища XII—XIII ст.

Розвідки на Россаві

У 1979 р. було проведено археологічну розвідку вздовж обох берегів р. Россави, на ділянці довжиною близько 80 км від гирла ріки до м. Кагарлика. Всього виявлено 22 слов'янські пам'ятки, серед яких черняхівські, пеньківські, давньоруські та пізньосередньовічні поселення. Археологічні пам'ятки не виявлені на ділянках від с. Синява до м. Миронівка по правому березі ріки, а на лівому — від с. Синява до с. Козин, де перші надзаплавні були вкриті лісами. Одне поселення культури Луки Райковецької виявлено в 1983 р. В. Н. Ключко та М. Ю. Відейко в Середньому Пороссі.

2,3. с. *Бабичі*. В 100—150 м на південний захід від городища в с. Бабичах, на першій підвищеній надзаплавній правого берега р. Россави, зайнятої присадибними ділянками, на площі 200×50 м зібрано велику кількість ліпної скіфської і пеньківської кераміки. Там же знайдено керамічне прясло біконічної форми і кілька давньоруських черепків XII—XIII ст.

На підвищенні першої надзаплавній правого берега ріки, в північно-західній частині села, на площі 1000×100 м зібрано скіфську кераміку. В центрі цієї ділянки трапилися ліпні пеньківські черепки.

4—6 с. *Полствин*. У селі на першій підвищеній надзаплавній правого берега, між струмком Потік і мостом через Россаву, на площі 300×50 м зібрано ліпну пеньківську кераміку, а далі — черняхівські ліпні і гончарні черепки. Місцями траплялися давньоруська (XII—XIII ст.) і пізньосередньовічна (XVII ст.) кераміка.

У північно-західній частині села, на першій надзаплавній правого берега ріки, зайнятої присадибними ділянками, в 0,5 км на південний схід від залізничного моста, на площі 200×40 м зібрано ліпну пеньківську кераміку.

В 200 м вверх по течії від попереднього пункту, на першій надзаплавній правого берега Россави, на площі 100×50 м, зайнятій присадибними ділянками, трапляється ліпна пеньківська кераміка.

висотою 0,3—0,7 м від дна. Він поступово звужувався в північно-східному і південно-східному напрямках. Південна траншея перекривала ранньосередньовічне житло № 9, а південна — поховання доби бронзи. В траншеях чітко простежувалися сліди заливів у вигляді шарів і прошарків темного піску різної тональності. В них траплялися зарубинецькі, ранньосередньовічні і давньоруські черепки. Важко визначити хронологію та призначення цих траншей. Оскільки вони перекривали ранньосередньовічне житло початку VIII ст., то можна гадати, що цей комплекс було споруджено в пізніші часи.

7, 8. *с. Пилява*. В селі, на першій невисокій надзаплаві правого берега ріки в урочищі Церковисько, на площі 400×50 м знайдено ліпні пеньківські черепки та поодинокі фрагменти давньоруської кераміки XII—XIII ст.

На присадибних ділянках північно-східної околиці села, на крутих підвищеннях першої правобережної надзаплати площею 50×50 м трапилися давньоруські черепки XII—XIII ст. та фрагменти амфор.

9—11. *с. Гамарня*. На західній околиці села, в урочищі Селюкове, знаходиться велике черняхівське поселення. Воно займає підвищення першої лівобережної тераси, яка прилягає до заплави ріки. На поверхні зібрана ліпна і кружална черняхівська кераміка. Місцями помітні сліди наземних жител у вигляді скупчень перепаленої глини.

Впритул до попереднього пункту, на підвищенні першої тераси лівого берега Россави, зайнятої колгоспними полями, на площі 300×50 м траплялася ліпна пеньківська кераміка.

Вверх по течії на крутому обриві висотою 10—15 м на захід від моста на площі 300×200 м зібрано скіфську і черняхівську кераміку.

12. *с. Малий Ржавець*. У центрі села, на підвищенні першої надзаплати лівого берега р. Россави, зайнятому присадибними ділянками, зібрано ліпну пеньківську кераміку. З Малого Ржавця походить скарб антського часу, який складався з срібних браслетів, бронзових шийних гривн, спіральних підвісок, срібних «наушників»⁹.

13. *с. Степанці*. На підвищенні першої надзаплати правого берега р. Россави, зайнятої присадибними ділянками, вверху по течії від моста, на площі 1000×200 м зібрано ліпну і гончарну черняхівську кераміку, окремі давньоруські черепки XII—XIII ст.

14, 15. *с. Козин*. На підвищенні першої надзаплати лівого берега ріки, зайнятої колгоспним полем і присадибними ділянками, на площі 100×150 м зібрано пізньосередньовічну кераміку XVI—XVII ст. Місцями простежувалися темні плями з нагромадженнями кераміки.

Між с. Козин і хут. Салів на підвищенні урвистої надзаплати правого берега Россави знаходиться велике черняхівське поселення площею 3000×150 м. На зоряному полі було видно скупчення глиняної обмазки та ліпної і гончарної черняхівської кераміки.

16. *хут. Салів*. На південно-західній околиці хутора, на підвищенні першої тераси лівого берега ріки, зайнятої присадибними ділянками, на площі 500×100 м знайдено ліпну і гончарну черняхівську кераміку. На поверхні простежувалися плями жител у вигляді розвалів глиняної обмазки.

17—21. *с. Россави*. Нижче села, там, де в р. Россаву впадає струмок, на підвищенні правобережної надзаплати, на площі 500×100 м зібрано ліпну і гончарну черняхівську кераміку та фрагменти амфор.

В 1 км вверху по течії ріки від попереднього пункту, проти лівобережного с. Россави, знаходиться черняхівське поселення. Воно займає підвищений мисоподібний виступ висотою до 5 м, що заходить в заболочену заплаву ріки. Мис на площі 300×200 м зайнятий поселенням, на поверхні якого зібрано ліпну і гончарну черняхівську кераміку.

В 0,5 км вверху по течії від попереднього поселення, на виступаючому в заплаву річки підвищеному місці проти лівобережного села Россави, на площі 300×100 м зібрано фрагменти черняхівської кераміки. Знайдено також окремі давньоруські черепки XII—XIII ст.

В 200 м на захід від клуба, в с. Россави, на присадибній ділянці правої лівобережної надзаплати висотою до 5 м, на площі 100×50 м зібрано фрагменти гончарної черняхівської кераміки.

У центрі села, на присадибах першої надзаплати лівого берега ріки в урочищі Містечко, на площі 300×100 м зібрано фрагменти гончарної кераміки черняхівського гатунку.

22, 23. *с. Зеленьки*. На першій надзаплаті лівого берега ріки висотою до 3 м, зайнятої присадибними ділянками, в урочищі Кудла-

івка, на площі 300×100 м трапилася гончарна черняхівська кераміка. У південній частині села, на правому підвищеному березі Россави, зайнятому присадибними ділянками, знаходиться черняхівське поселення площею 2000×200 м. З півдня воно прилягає до невеликого озера, а з півночі — до дороги і моста через р. Россаву. На цій площі виявлено гончарну черняхівську кераміку. Місцями помітні плями жител у вигляді скупчень глиняної обмазки.

24. с. *Комарівка*. Поселення з матеріалами культури Луки Райковецької розташоване на високому березі р. Боровиця (права притока р. Рось), біля південної околиці села. В береговому зсуві простежувалися залишки заглибленого житла, в заповненні якого знайдено уламки ліпного і гончарного посуду. Окремі фрагменти прикрашені хвилястим орнаментом.

У результаті археологічних розвідок, проведених на Росі і Россаві, простежено цікаву закономірність у розташуванні черняхівських і пеньківських поселень. Вона полягає в тому, що в нижніх течіях цих рік, приблизно до с. Богуслава на Росі і с. Пилява на Россаві, густо концентруються пеньківські пам'ятки, а черняхівські представлені поодинокими поселеннями. Натомість, вище від цих пунктів переважають черняхівські старожитності, а пеньківські трапляються рідко. Привертає увагу малочисленність давньоруських поселень і переважання давньоруських городищ у басейні цих річок.

О. М. ПРИХОДНЮК

Археологические исследования на Роси и Россаве

Резюме

Статья посвящена публикации еще не введенных в научный оборот славянских археологических материалов, добытых автором в поречье Роси и Россавы.

Рассматриваются зарубинецкие и древнерусские находки из поселения у с. Сахновки (седловина между горами Девичей и Дегтярной) и результатам археологических разведок в поречье Россавы, где обнаружено более 20 новых поселений черняховской и пеньковской культур, древнерусского и позднесредневекового времени.

¹ Рыбаков Б. А. Древние русы // СА. — 1953. — № 17. — С. 23—104.

² Пассек Т. С. Пороська археологічна експедиція 1945 р. // АП УРСР. — 1949. — № 1. — С. 209—222; Третяков П. Н. Отчет об археологических исследованиях 1946 г. в бассейне Роси и Тясмина // НА ИА АН УССР. — Ф. 514. — 19 с.; Довженко В. И. Розвідки давньоруських городищ на нижній Росі в 1949 р. // АП УРСР. — 1955. — № 5. — С. 51—54; Довженко В. И. Раскопки древнерусских памятников на Роси в 1956 г. // КСИА. — 1959. — Вып. 8. — С. 146—155; Довженко В. И., Линка Н. В. Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось // МИА. — 1950. — № 70. — С. 102—110; Брайчевский М. Ю. Слов'янські пам'ятки Середнього Поросся // АП УРСР. — 1952. — № 3. — С. 57—65; Березовец Д. Т. Отчет о разведке по р. Роси в 1956 г. // НА ИА АН УССР. — Ф. 1956. — 21 с.

³ Приходнюк О. М. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось // Дослідження з слов'яно-руської археології. — К., 1976. — С. 101—119; Приходнюк О. М. Археологічні розвідки в Поросці // Археологія. — 1979. — Вып. 31. — С. 83—96; Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я, VI—IX ст. н. е. — К., 1980. — 150 с.

⁴ Пассек Т. С. Вказ. праця. — С. 209—222; Довженко В. И., Линка Н. В. Указ. соч. — С. 102—110.

⁵ Приходнюк О. М. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось. — С. 101—119.

⁶ Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — Киев, 1972. — С. 84—89; Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. — Киев, 1982. — С. 31—69.

⁷ Вязьмитина М. И. Золотобалтовский могильник. — Киев, 1972. — С. 136.

⁸ Кучера М. П. Давньоруські городища на Правобережжі Київщини // Дослідження з слов'яно-руської археології. — К., 1976. — С. 179. — Рис. 3, 28—35; Приходнюк О. М. Городища Халеп'я і Григорівка на Середньому Дніпрі // Археологія. — 1980. — Вып. 33. — С. 93. — Рис. 4, 1—12.

⁹ Рыбаков Б. А. Указ. соч. — С. 75. — Рис. 16.